

Koncepcia prirodzeného práva v antickom Ríme

Anotácia: Štúdia predstavuje vývoj myšlienky prirodzeného práva v rímskom antickom svete, a to v dvoch oblastiach: a) u rímskych filozofov, b) v rímskom práve. Prirodzené právo predstavuje aj dnes v modernom právnom poriadku nevyhnutnú súčasť záruk základných práv a slobôd občanov. Kodifikácie inšpirované Napoleonovým civilným kódexom, ale aj niektoré občianske zákonníky sa o prirodzenom práve výslovne zmieňujú (napr. rakúsky občiansky zákonník AGB § 17). Takéto ustanovenia, ktoré sú včlenené do právneho poriadku, majú len deklaratórny povahu, lebo existencia prirodzeného práva je od platného právnom poriadku nezávislá.

Kľúčové slová: prirodzené právo, rímske právo, rímski právnici, rímska filozofia

Kultúra a civilizácia veľkej časti sveta vyrastá z koreňov, ktoré sú zapustené do gréckej filozofie, rímskeho práva a kresťanstva. S kategóriou prirodzeného práva (*ius naturale*) sa stretávame už v myšlienkach gréckych filozofov a mysliteľov, ktorí sa snažili prehĺbiť koncepciu spravodlivosti a ktorí vychádzali z princípu, podľa ktorého nemôže existovať nejaký zaväzujúci zákon bez primeraného zdôvodnenia, ktoré tento zákon presahuje.¹ Grécki myslitelia došli k úvahám, podľa ktorých absolútne má kozmickú a morálnu povahu. Absolútne existuje v podobe vesmírneho – svetového poriadku a v podobe morálneho zákona. Absolútne sa taktiež prejavuje ako *Zákon*² alebo *Logos*³, ktorý obnovuje vesmír a rovnako usmerňuje život jednotlivca a štátu – *polis*.

Rímski právnici idey gréckych filozofov týkajúce sa spravodlivosti a prirodzeného práva implantovali do praktického života, t. j. do právnej doktríny v oblasti civilného práva. Cieľom štúdie je predstaviť koncepciu prirodzeného práva v antickom Ríme, na základe ktorej vyrástli pôsobivo krásne myšlienky a formulácie rímskych právnikov a rétorov, ktoré používali pri riešení konkrétnych sporov najmä v spojitosti s pokrvným príbuzenstvom, prepustením na slobodu atď.⁴

1. Rímski filozofi

Až rímska filozofia a hlavne rímske civilné právo dali uvažovaniam gréckych filozofov o spravodlivosti a prirodzenom práve „právnické ošatenie“, ktoré sa konkrétne prejavilo v rímskom a kánonickom práve. Tieto dva univerzálne právne systémy aj zásluhou rímskych filozofov považovali prirodzené právo za právo, ktoré je spoločné všetkým ľuďom všetkých čias, pretože všetci ľudia majú jednu ľudskú prirodzenosť.

1.1 Marcus Tullius Cicero (106 – 43 p. n. l.)

Bol Poseidioniovým žiakom, eklektikom a patril do tzv. druhej stoickej školy.⁵ Eklektizmus ako filozofický smer sa uspokojoval s vyberaním, triedením, spájaním alebo

¹ R. PIZZORNI, *Il diritto naturale dalle origini a S. Tommaso d'Aquino*, Roma 1985, str. 33.

² Zákon - z gréckeho slova *λέγειν* - čo znamená: zozbierať, usporiadať.

³ Výraz „*Logos*“ hral závažnú úlohu v gréckej filozofii. Prvýkrát tento výraz použil okolo roku 500 pred n. l. grécky filozof Hérakleitos z Efezu a označil ním svetový poriadok. Stoická filozofia zasa rozumela pod ním panteisticky chápaný svetový rozum. Myšlienky a výrazy gréckej filozofie, predovšetkým stoickej, ktoré sa popri novoplatónskej filozofii najviac rozšírili vo vyšších vrstvách gréckeho kultúrneho sveta, prenikli aj do náboženského synkretizmu v posledných storočiach pred n. l.; porov. A. BAGIN, *Cirkevné dejiny. Starovek*, Bratislava 1983, str. 28.

⁴ K. REBRO, P. BLAHO *Rímske právo*, Bratislava – Trnava 2003, str. 65.

⁵ Stoicizmus sa rozdeľuje na tri školy podľa časového a vývojového stupňa. Názov tejto školy pochádza od najväčšej haly v Aténach, ktorá bola vyzdobená Polygnótovými maľbami a stĺporadiím (stoa, gr. – stĺporadie, poikilos, gr. – pestrý). Tento smer sa najmä vyznačoval povýšeneckým postojom k životu, ktorý podľa prívržencov tejto školy sám osebe nemá nijakú cenu.

porovnávaním tvrdení, princípov rôznych filozofických sústav. Marcus Tullius Cicero bol popularizátorom myšlienok gréckych filozofov – platonikov, peripatetikov, stoikov a epikurejcov. Mnoho cestoval, nadobudol vynikajúce vzdelanie a vždy si zachoval jasný prehľad a bystrý postreh.⁶ Nie je jednoduché kvalifikovať Cicerónovu filozofickú orientáciu. Jaroslav Ludvíkovský zaraďuje Ciceróna ako filozofa k akademickej škole, ktorá sa hlásila k učeniu Platóna. Naproti tomu sa v oblasti etiky Cicero javí ako stoik a hlavne v poňatí Panaitia z Rodu.⁷ V tejto súvislosti je užitočné aspoň v krátkosti predstaviť filozofiu stoikov, ktorej ťažisko spočíva v etike.

Stoická etika vidí mravnosť v žítí v súlade s prírodou. To znamená, že človek a spolu s ním všetky živé tvory sa usilujú o zachovanie seba samých. Avšak človek na rozdiel od iných tvorov sa v tomto úsilí riadi nielen pudom, ale predovšetkým rozumom, ktorým bol človek, podľa stoikov, obdarený preto, aby v súlade s ním žil. Samotný pojem rozumu (*logos*) videli stoici oproti modernému chápaniu v širšom zmysle, t. j. rozum (*logos*) v ich ponímaní bol rozumom svetovým (*logos spermatikos*), v ktorom je obsiahnutá účelnosť všetkých vecí. Stoická etika je postavená na hypotéze, že ľudská duša je samostatná časť svetového rozumu (božstva) a že jej dobro spočíva v absolútnom zosúladení vlastných hnutí človeka s pneumatickým napätím, ktoré ovláda svet. Ľudská duša je výronom Boha a takto je čiastkou svetového rozumu. Ako je snečný lúč zo slnka, práve tak aj ľudská duša je výronom z Boha. A ako nie každé teleso zachytí rovnaké množstvo lúčov zo slnka, tak ani každý človek neprijíma rovnaké množstvo alebo rovnakú silu výronu z božstva. Preto sú ľudia viac a menej dokonalí.

Podľa stoickej etiky finálny cieľ človeka je návrat duše do svetového rozumu, teda úplné rozplynutie vo večnom svete. Pretože všetky duše sú výronom z božského rozumu, všetci ľudia majú účasť na jednej a tej istej božskej podstate a sú si rovní. Na tomto základe stojí stoická koncepcia prirodzeného práva, celosvetového štátu a prirodzeného svetového občianstva.

V stoickom učení sa hovorí len o jednej čnosti,⁸ ktorá spočíva v dokonalej nadvláde rozumu (*hegemonikon*) nad všetkými ostatnými fakultami človeka, ďalej spočíva v živote podľa rozumu a podľa prírody. Podľa učenia stoikov je človek predurčený na to, aby žil podľa prírody a v súlade s rozumom, pretože prirodzenosť človeka speje k rozumu. Prejavom čnosti je trvalý pokoj duše, ovládanie všetkých citov, opovrhovanie žiadostivosťami, svetom pôžitkov a rozkoší a napokon postoj ľahostajnosti ku všetkému, čo súvisí s otázkami srdca, teda čo je mimo rozumovej oblasti (*adiaphora*), a tak nie je prínosom pre šťastie človeka. Čnostný človek sa vždy podriadi osudu a poriadku, ktorý vládne v kozme a aj v bolestiach a utrpeniach si zachová neotrásiteľný pokoj.⁹

Čnosť vedie ľudí k pospolitosti a len spoločnou činnosťou v jednom celku sa môže rozum i čnosť prejavíť vo svojej rýdzej sile. Najobsiahlejšou formou takéhoto spoločenstva je štát. Jeho existencia vedie občanov štátu k povinnosti aktívne sa zúčastňovať na zachovaní a vývoji štátneho poriadku, práva a zákonov, a ak si to vyžaduje blaho a záujem celku, i seba samého obetovať.

Tieto stoické myšlienky o povinnosti slúžiť spoločnému blahu, o dôraze na životnú prax sa v antickom Ríme osvedčili už v časoch starých Rimanov, keď nikto z nich nemal o stoickej filozofii ani potuchy, a je logické, že boli blízke aj samotnému Cicerónovi, ktorý

⁶ Porov. S. ŠOKA *Úvod do dejín filozofie. Starovek*, Bratislava 1988, str. 16 – 17, 123 - 124.

⁷ Porov. CICERO *De officiis*, preklad J. Ludvíkovský, Praha 1970.

Panaitios (gr. Παναιτίος) žil asi v rokoch 185 p. n. l. - 111 p. n. l. a bol predstaviteľom stredného stoicizmu. Vychoval mnoho rímskych stoikov. Jeho žiakom bol aj Poseidonios z Apamie v Sýrii a Poseidioniovým žiakom bol Marcus Tullius Cicero.

⁸ Čnosť je len jedna, ale sa prejavuje štyrmi hlavnými čnosťami: opatnosťou, spravodlivosťou, statočnosťou a miernosťou. Sú to len štyri vzťahy alebo spôsoby jednej čnosti, pretože kto je čnostný, má všetky štyri čnosti.

⁹ Porov. S. ŠOKA *Úvod do dejín filozofie. Starovek*, Bratislava 1988, str. 109 – 111.

ich hlásal vo svojich dielach. Stoická filozofia bola Cicerónovi blízka aj v otázkach čnosti a spravodlivosti, ktoré vo svojich dielach aplikoval na poriadok a pomery rímskeho života. Nakoniec Cicero priznal, že stoický vzor mudrca sa v skutočnom živote sotva objaví, a preto neuznal extrémne etický rigorizmus v takej podobe, ako ho predstavovali napríklad Zenón alebo Chrysippos, a zaradil sa do skupiny umierneného krídla stoických filozofov, ktorí už nerozdeľovali ľudí na zvrchovane čnostných a bezhranične zlých. Hlavným dôvodom takejto orientácie bola snaha Ciceróna o využitie filozofie v praxi a o rozšírenie jej vplyvu na verejný život a myslenie. Prostriedkom na dosiahnutie tohto zámeru malo byť pre Ciceróna právo. Spočiatku to bolo len v podobe filozofickej kategórie prirodzeného práva, ale postupne neskôr filozofické myšlienky Ciceróna ovplyvnili aj právne úvahy predstaviteľov právnej vedy.¹⁰

Vo vzťahu k prirodzenému právu dominuje teda u Ciceróna učenie stoickej filozofie i napriek tomu, že sa Cicero o nej často kriticky zmieňoval. Stoická právna filozofia sa vo všeobecnosti považuje za vyvrcholenie prirodzenoprávnej filozofie staroveku. Stoicizmus svojou teóriou o povahe prirodzenom práve sa stavia proti názoru, podľa ktorého je spravodlivosť produktom ľudskej ľubovôle a vecou dohovoru medzi ľuďmi. Pre stoikov a taktiež i pre Ciceróna má spravodlivosť svoj pôvod v nemeniteľnom zákone prírody, a preto rovnako i v Bohu – „spravodlivosť neexistuje, ak sa nezakladá na prírode“.¹¹

Ako už bolo uvedené, filozofia Ciceróna sa zaraďuje aj do tzv. akademickej školy, t. j. k učeniu Platóna.¹² Nakoniec aj sám Cicero sám seba prehlasuje za akademika, čo dokazuje aj tým, že sa vo svojich dielach odvoláva na Platóna, Aristotela a filozofov patriacich do peripatetickej školy. Napriek tomu je potrebné zdôrazniť, že ťažisko Cicerónovej doktríny o prirodzenom práve je v stoickej filozofii.

Cicero postavil svoju etiku na čisto racionálnu základňu, keď jasne a zreteľne uznal poznateľný rozdiel medzi mravným dobrom a mravným zlom. Tento rozdiel je známy všetkým ľuďom a je nezávislý od ľudského uvažovania a od ľudských zvykov. Preto podľa neho etická norma nie je ľudského pôvodu, ale musí človeka presahovať. Etická norma je prirodzeným zákonom, ktorý je zdrojom ostatných zákonov.

Cicero teda uznal existenciu zákona prírody a takýmto spôsobom o ňom vypovedal: „tento zákon (prirodzený) je zákon nepísaný, ale vrozený, nie naučený (od učiteľov), nie prevzatý (z tradície), nie prečítaný (zo spisov), ale nami odňatý zo samotnej prírody, od nej načerpaný [...]; zákon, v ktorom sme neboli školení, ale ním prirodzene disponujeme [...] a sme ním preniknutí“.¹³ S týmto zákonom súhlasia všetci (*consensus omnium*) – čo je znakom, ktorý je „hlasom prírody“ (*vox naturae*), a teda hlasom pravdy.¹⁴

Teda Cicero považuje zákon za „vyšší rozum“, ktorý vychádza z prírody, a jedine takýto zákon je spravodlivým meradlom medzi právom a bezprávím. Z toho vyplýva, že existencia takéhoto zákona nie je závislá na jeho písanej podobe, lebo on vychádza z vyššieho rozumu a existoval pred písaným zákonom aj pred tým, ako vznikol štát.¹⁵

¹⁰ Porov. P. BĚLOVSKÝ *Přirozené právo v díle M. Tullia Cicerona*, In *Právněhistorické studie*, 40 (2009) str. 57 – 58.

¹¹ CICERO, *De legibus*, I, 15, 42.

¹² Platónova akadémia bola už od svojho vzniku zladeným spoločenstvom vzdelancov na spôsob neskôr utváraných vysokých škôl. V akadémii Platón prednášal, jeho poslucháči si robili poznámky, tieto zápisky si niekedy aj opisovali a tak ich zverejňovali. V sérii prednášok boli začlenené aj cvičenia žiakov a diskusie, na ktorých sa mohli všetci zúčastňovať. Po Platónovej smrti ním založená akadémia sa ďalej rozvíjala až do roku 529 n. l., keď zanikla prostredníctvom zrušujúceho dekrétu byzantského cisára Justiniána. Rozlišuje sa stará, stredná, mladá a štvrtá Platónova akadémia. Je všeobecne známe, že termín „akadémia“ časom v dejinách vedy nadobudol veľkú vážnosť. Týmto názvom sa i dnes označujú dôležité združenia vedcov a mysliteľov.

¹³ Porov. CICERO, *Pro Milone*, 4, 10.

¹⁴ CICERO, *Tusculanae Disputationes*, I, 13, 30: „Omni autem in re consensus omnium gentium, lex naturalis putatanda est“; CICERO, *Tusculanae Disputationes*, I, 15, 35: „Omnium consensus naturae vox est“.

¹⁵ Porov. CICERO, *De legibus*, I, 6, 18 – 19.

Podľa Cicera v človeku existujú prirodzené čnosti, ktoré sú však len v zárodkoch ako semená, výhonky, iskry či malé plamienky.¹⁶ Tieto zárodky prirodzených čností sú prirodzeným svetlom (*naturae lumen*) a osvetľujú morálnu cestu človeka.¹⁷ Tomuto zákonu prírody všetci podliehame, a preto na základe tohto zákona je nám zakázané spôsobiť škodu našim bližným.¹⁸

Na inom mieste Cicero hovorí, že právo nie je produktom ľubovôle, ale vychádza z prírody, pretože my všetci sme narodení pre spravodlivosť. Právo sa nezakladá na dohadoch, ale na prirodzenosti, ktorá riadi všetkých ľudí akejkoľvek rasy. Nikto nemôže dosiahnuť čnosť tým spôsobom, že by začal riadiť prírodu. Dôkazom tohto tvrdenia je skutočnosť, že „nielen v čnostiach, ale aj v ničomnostiach je si ľudské pokolenie mimoriadne podobné“.¹⁹

Z tohto dôvodu bolo by podľa Cicera bolo veľmi hlúpe (*stultissimum*), keby sa za spravodlivé považovalo všetko to, čo bolo stanovené v inštitúciách alebo v zákonoch národov: napríklad prípad vyhlásenia zákonov zo strany tyrana. Právo je len jedno jediné a prostredníctvom neho sa ľudská spoločnosť zjednocuje. Právo tvorí jeden zákon a ten je: priamy rozum – dôvod (*recta ratio*), ktorý nariaďuje a zakazuje. Kto tento zákon (či už je niekde napísaný, alebo nie) neuznáva, je nespravodlivý. A tak spravodlivosť by vôbec neexistovala, keby sa nezakladala na prirodzenosti. Ak by sa spravodlivosť zakladala na vhodnosti (účelovosti) a nie na prirodzenosti, tak všetky čnosti by boli potlačené. Kde by mohla existovať štedrosť, láska k vlasti, kde oddanosť, kde prianie získať si zásluhy u iných alebo opätovať službu? Všetky tieto city sa rodia z faktu, že na základe prirodzenosti inklinujeme k tomu, že máme radi ľudí – čo je fundamentom práva (*natura propensi sumus ad diligendos homines, quod fundamentum iuris est*). Rozlíšiť zákon dobrý od zákona zlého je možné jedine na báze normy prirodzenosti. Bolo by pochybné (*dementis est*), keby sme tieto morálne kategórie považovali za domnienky a nie za kategórie založené na prirodzenosti.²⁰

Na základe uvedených myšlienok môžeme dedukovať, že pre Cicera (ako filozofa) pozitívne právo, ktoré je namierené proti ľudskej prirodzenosti, nemôže byť právom. Táto téza platí len na úrovni filozofickej, lebo podľa rímskych právnikov právo zavazovalo vtedy, keď bolo formálne zavedené, a teda viazalo i vtedy, keby nezodpovedalo ideálom spravodlivého.²¹

Podľa Cicera prirodzenosť práva je potrebné hľadať v prirodzenosti človeka. A prirodzenosť človeka je vlastne pravdou,²² je rozoznávajúcim rysom, ktorý združuje ľudí a bohov.²³ Táto pravda tvorí právo. Ak bohom od prirodzenosti je daná pravda, rovnako im je daná priama pravda (*recta ratio*) – teda zákon, ktorý je priamym meradlom v nariaďovaní a v zakazovaní. V skutku zákon je najvyššou pravdou (*ratio summa*) nachádzajúcou sa v prirodzenosti, ktorá nariaďuje to, čo sa musí urobiť a čo sa, naopak, zakazuje. Zákon je teda

¹⁶ CICERO, *De Finibus bonorum et malorum*, V, 15, 43: „Est enim natura sic generata vis hominis, ut ad omnes virtutem percipiendam facta videatur, ob eamque causam parvi virtutum simulacris, quarum in se habent semina, sine doctrina moventur; sunt enim prima elementa naturae, quibus auctis virtutis quasi germen efficitur. Nam cum ita nati factique simus, ut et agendi aliquid et diligendi aliquos et liberalitatis et referendae gratiae principia in nobis contineremus, atque ad scientiam, prudentiam, fortitudem aptos animos haberemus a contrariisque rebus alienos, non sine causa eas, quas dixi, in pueris virtutum quasi scintillas videmus, e quibus accendi philosophi ratio debet, ut eam quasi deum duces subsequens ad naturae perveniat extremum“.

¹⁷ CICERO, *Tusculanae Disputationes*, III, 1, 2: „Natura [...] nunc parvulos nobis dedit igniculos quos celeriter malis moribus opinionibusque depravati sic restinguimus ut nusquam naturae lumen appareat“.

¹⁸ Porov. CICERO, *De Officiis*, III, 6, 27.

¹⁹ CICERO, *De legibus*, I, 10, 28 – 30.

²⁰ CICERO, *De legibus*, I, 15, 42 – 43; 16, 43 – 45.

²¹ R. PIZZORNI, *Il diritto naturale dalle origini a S. Tommaso d'Aquino*, Roma 1985, str. 79 – 83.

²² „Quid est autem, non dicam in homine sed in omni caelo atque terra, ratione divinus?“: CICERO, *De legibus*, I, 7, 22.

²³ „Iam vero virtus eadem in homine ac Deo est, neque alio nullo in genere praeterea. Est autem virtus nihil aliud quam in se perfecta et ad summum perducta natura. Est igitur homini cum Deo similitudo“: ibidem, I, 8, 25.

pravdou, ktorá sa uskutočňuje v myšlienkach človeka.²⁴ Tento zákon je samotnou podstatou človeka, je to zákon ľudský i božský, ktorý je spoločný božstvu i ľuďom a medzi ľuďmi nastoľuje prirodzené vzťahy vzájomného priateľstva a tiež ich spája do pevnej právnej celosvetovej komunity.

Pre Cicera najvyššou hodnotou je pravda, ktorá je v človekovi, ale aj v božstve. A preto všetkým tým, ktorým je spoločná pravda, je rovnako spoločná aj priama pravda (*recta ratio communis*) – teda zákon, v pravde ktorého sme my ľudia vnútorne spojení s bohmi.²⁵ Cicero chápe čestný život taký, ktorý je v súlade s prirodzenosťou (*secundum naturam*), teda taký život, ktorý je naplno a vo všetkých smeroch v súlade s prirodzenosťou človeka.²⁶ Žiť čestne pre Cicera znamená vybrať si to, čo je v súlade s prirodzenosťou a odmietnuť opak. Cicero vo svojich spisoch zdôrazňuje, že prirodzené právo je večné a má náboženský základ, a preto ho nazýva aj ako „*lex coelestis*“ nebeský zákon, ktorý nie je neznámy vďaka najmúdrejším, teda filozofom.²⁷

Hovoriť o prirodzenom práve u Cicera je nemožné bez citácie pasáže z jeho diela *De Republica*, v ktorom po kritike Karneada ohľadne jeho názorov na márnivosť spravodlivosti, Cicero predstavuje stoickú náuku o absolútne pravom zákone: „existuje pravý zákon, priama pravda, zhodný s prirodzenosťou, prítomný vo všetkých, nemenný, večný“. So svojím nariadením povoláva k povinnosti a so svojimi zákazmi odvracia od konania zla. Jeho nariadenia a jeho zákazy majú vždy vplyv na dobrých, ale nemajú vždy účinok na zlých. Nie je dovolené, aby sa tomuto zákonu odňala hodnota a tiež nie je dovolené, aby sa v niečom nedodržiaval, aby mohol byť zrušený. Od tohto zákona nemôžeme byť oslobodení zásahom Senátu alebo ľudu [...]. On nie je rozdielny v Ríme alebo v Aténach, nie je rozdielny teraz alebo v budúcnosti: naopak, všetky národy v každom čase budú podriadené tomuto jedinému večnému a nemeniteľnému zákonu.“²⁸ Z tohto citátu vyplývajú teda dve možné poňatia prirodzeného zákona, a to v podobe zákona prírody alebo v podobe zákona pravdy.²⁹

Na základe uvedeného možno tiež povedať, že prirodzený zákon v tomto ohľade ovláda celého človeka, všetkých ľudí, lebo všetci ľudia majú tú istú prirodzenosť, ktorá ich zblízuje. Prirodzený zákon je formálnym princípom teórie spravodlivosti v spoločnosti a je taktiež fundamentom celej štruktúry spoločnosti, ktorá sa zakladá na sociálnej prirodzenosti človeka. Je dôležité poznamenať, že pre Cicera je prirodzené právo určené len pre ľudí, pretože je stále právom, teda vzťahuje sa na bytia, ktoré sú schopné vedome prispôbovať svoje správanie určitým spôsobom. Cicero takto protirečil náuke Pytagora a Empidoklesa, ktorí pripúšťali isté právne spoločenstvo medzi všetkými živými tvormi.³⁰ I napriek tomu, ako to uvidíme neskôr, rímsky právnik Ulpian (+ 228 n. l.) do svojej definície prirodzeného práva zahrnul aj všetky živé bytia.³¹

Cicero vo svojich spisoch hovorí aj o prirodzených náklonnostiach človeka: „všetci [ľudia] sú priťahovaní prostredníctvom istej prirodzenej vzájomnej náklonnosti a okrem toho aj spoločenstvom práva [...]. My na základe prirodzenosti sme náklonní mať radi ľudí, čo je základom práva (*natura propensi sumus ad diligendos homines, quod fundamentum iuris*

²⁴ Ibidem, I, 6, 18 – 20.

²⁵ Ibidem, I, 7, 23.

²⁶ „Vivere ex hominis natura undique perfecta et nihil requirente“, CICERO, *De Finibus*, V, 9, 26.

²⁷ Porov. CICERO, *De Legibus*, II, 4, 8 – 10; 5, 11.

²⁸ CICERO, *De Republica*, III, 22, 33.

²⁹ Podobnú koncepciu mali panteisti, pre ktorých Boh, príroda a pravda boli jednou jedinou vecou.

³⁰ „Non mediocres viri, sed maximi et docti, Pythagoras et Empedocles, unam omnium animantium conditionem iuris esse denuntiant clamantque inexpiabiles peonas impendere iis, a quibus violatum sit animal. Scelus est igitur nocere bestiae“; CICERO, *De Republica*, III, 11, 19.

³¹ Právnik Ulpian teda prirodzené právo chápal ako právo, ktoré „príroda naučila všetky tvory“ – teda ľudí i zvieratá; (D. 1, 1, 1, 3).

est)³², keď Cicero vyhlásil, že základom práva je táto vzájomná prirodzená náklonnosť, svojím uvažovaním prekonal nielen antických sofistov,³³ ale aj stoikov, ktorí základ práva videli len v prirodzenom impulze človeka žiť v spoločnosti a nie v láske.

Z týchto prirodzených náklonností vyplývajú prirodzené práva človeka, ktoré Cicero systematicky roztriedil do troch oblastí, čo neskôr prevzali scholastici zvlášť Tomáš Aquinský:

- a) prirodzené práva týkajúce sa inštinktu sebazáchovy vlastného života a vlastného tela, čo je spoločné všetkým živočíchom;
- b) prirodzené práva týkajúce sa spojenia (párenia) s cieľom plodenia, čo je taktiež spoločné všetkým živočíchom;
- c) pretože človek nie je odkázaný len na svoje zmysly, ale keďže je obdarený rozumom, je schopný vidieť aj príčiny vecí. Preto sa človek združuje s iným človekom v spoločnosti a hlavne je pobádaný k neustálemu hľadaniu pravdy. Prirodzené práva sa teda nakoniec týkajú hľadania pravdy, podľa ktorej to, čo je pravdivé, je jednoducho nefalšované a je schopné byť nad inou vecou. Prirodzené práva týkajúce sa potreby človeka hľadať pravdu sa spájajú s istou tendenciou nezávislosti.³⁴

Na záver tejto časti je ešte užitočné poznamenať, že Cicero ako filozof kategóriu práva vnímal v troch dimenziách ako:

- **prirodzené právo** (*ius naturale*) – teda ako súhrn noriem vopred ustanovených samotnou prírodou, ktoré sú schopné usmerňovať vzťahy medzi rozumovými bytiami (ľuďmi) nezávisle na ich stave slobody (teda či sú slobodní, alebo otroci), ale nezávisle aj na tom, či patria do jedného, alebo iného politického zoskupenia. Táto kategória prirodzeného práva je univerzálna, nemeniteľná, nutná, lebo vyrastá z vnútorného poriadku vecí a nie z rozhodnutia človeka;

- **právo národov** (*ius gentium*) je právo všeobecné, ktoré je spoločné celému ľudstvu a ktoré Cicero chápal nasledovne: „naši predkovia rozlíšili všeobecné právo a občianske právo. Čo je obsiahnuté v občianskom práve, nie je preto ešte obsiahnuté vo všeobecnom práve, ale čo je obsiahnuté vo všeobecne ľudskom práve, má byť zároveň aj v práve občianskom... A pretože prameňom práva je príroda, z toho vyplýva, že je v zhode s ľudskou prirodzenosťou, aby nikto neľahčil z nevedomosti druhého človeka“;³⁵

- **občianske právo** (*ius civile*) bolo pre Cicera takým právom, ktoré osobitným spôsobom platilo v každom národe a ktoré bolo obsiahnuté napríklad v zákonoch alebo ediktoch rímskych úradníkov. Jednoducho povedané, táto kategória práva bola vytvorená ľudskou aktivitou.

³² CICERO, *De Legibus*, I, 13, 35; 15, 43.

³³ Napríklad sofista Trasymachos z Chalkedona sa domnieval, že zákon v zmysle prirodzenosti je to, čo slúži mocným, pretože aj vo fyzickom poriadku mocný víťazí nad slabým. Trasymachos tejto prirodzenej spravodlivosti postavil spravodlivosť ľudskú, ktorá je výtvorom ľudskej slabosti.

³⁴ Porov. CICERO, *De Officiis*, I, 4, 11 – 13.

³⁵ CICERO, *De Officiis*, III, 17.

Ius gentium sa v Ríme začal vyvíjať od polovice tretieho storočia p. n. l. a chápal ako súhrn právnych pravidiel, ktoré cudzinecký prátor (*praetor peregrinus*) vytvoril a v súdnej praxi uplatňoval pri riešení právnych sporov medzi Rimanmi a cudzincami, zriedkavejšie len medzi cudzincami, pokiaľ bývali v Ríme alebo sa v ňom prechodne zdržiavali. Cudzinecký prátor nebol pri rozhodovaní viazaný civilným právom ani civilným procesom. Rozhodoval celkom voľne a opieral sa o svoje impérium. Je vysoko pravdepodobné, že cudzinecký prátor bral do úvahy domáce právo cudzincov, a ak bolo vhodné, aj rímskoprávne nazeranie. Pretože sa v rímskej verejnosti prejavovali tendencie tolerantnosti voči cudzincom latinského a postupne aj provinčného pôvodu, cudzinecký prátor opierajúci sa o verejnú mienku postupne upúšťal od formálnosti rímskeho civilného práva a svojou praxou, ktoré platili pre bez ohľadu na občianstvo zúčastnených sporových strán; porov. K. REBRO, P. BLAHO, *Rímske právo*, Bratislava – Tmava 2003, str. 64 – 65.

Cicero je však toho názoru, že medzi týmito tromi kategóriami zákona by nemali existovať protirečenia, lebo celé právo či už v podobe Zákona XII tabúl, alebo v podobe ediktov prétorov má vyvierat' z najintímnejšej a najhlbšej filozofie „*ex intima philosophia*“³⁶ a teda vždy z pravdy, ktorá nemôže byť rozličná: „*non enim alia causa est aequitatis [...] non alia ratio iuris*“.³⁷ „A pretože prameňom práva je príroda, z toho vyplýva, že [právo] je v zhode s ľudskou prirodzenosťou, aby nikto nezažil z ľudskej nevedomosti druhého človeka“.³⁸

1.2 Lucretius Carus (asi 97 – 55 p. n. l.)

Jedným z najvýznamnejších nasledovníkov Epikurosa³⁹ bol rímsky filozof a básnik Lucretius, ktorý je známy svojím dielom – didaktickou poémou *De rerum natura* (O prirodzenosti vecí), v ktorom sa zaoberá základnými materiálnymi princípmi vecí a ich existencie, rieši problematiku vesmíru a jeho vzniku. V uvedenom diele Lucretius chápe prirodzený stav ako situáciu, v ktorej sa nachádzali ľudia, keď žili túlavým spôsobom ako divé zvieratá (*more ferarum*), keď neboli schopní vidieť spoločné dobro a keď tiež nevedeli využívať zákony a zvyklosti. Nasledovali svoje pudy, a tak každý uchytil korisť, keď sa mu naskytla príležitosť.⁴⁰ Ľudia z tohto stavu vyšli následkom sociálneho paktu, na základe ktorého sa zrodila spoločnosť a zákony. Preto podľa Lucretia sa spravodlivosť nezakladá na prírode, ale na dohode ľudí, ktorí sa podrobili právu, keďže boli už vyčerpaní zo života násilia.

Ľudia tým, že sa podrobili zákonom, sa zaviazali žiť pokojným spôsobom.⁴¹

1.3 Quintus Horatius Flaccus (65 – 8 p. n. l.)

Bol chránencom cisára Augusta a podobne ako Lucretius Carus sa svojou tvorbou pričínil o rozširovanie hedonizmu, ale aj o uvoľnenie mravov v starovekom Ríme. Vo svojej známej *Satire* sa postavil proti koncepcii, že by príroda bola zdrojom práva. Naopak, ako epikurejec považoval užitočnosť za matku spravodlivého, pretože príroda nemôže rozlišovať medzi ničomníkom a spravodlivým.⁴² Zákony boli vytvorené ľuďmi zo strachu pred nespravodlivosťou, keď ľudia prestali byť „nemými a ničomnými zvieratami“.⁴³

1.4 Seneca (4 – 65 n. l.)

Bol prvým významným predstaviteľom tzv. novšej stoickej školy, známy ako vychovávateľ cisára Neróna a tiež ako autor viacerých filozofických diel. Seneca uznal

³⁶ „Non ergo a praetoris edicto, ut plerique nunc, neque a XII tabulis, ut superius, sed penitus ex intima philosophia hauriendam iuris disciplinam putas?“, CICERO, *De Legibus*, I, 5, 17.

³⁷ CICERO, *Pro Caecina*, XX, 57.

³⁸ CICERO, *De Officiis*, III, 17.

³⁹ Epikuros zo Samu (342 – 271) bol zakladateľom významnej etickej školy, ktorá bola v priamom protiklade k stoickým ideálom a ktorá aktívne fungovala asi šesť storočí. Epikuros mal mnoho nasledovníkov, medzi ktorými boli aj takí, ktorí sa od neho odlišovali v tom, že jeho pôvodne jemný a triesvo umiernený hedonizmus pretransformovali na hýrivé pôžitkárstvo. Epikuros svoju etiku položil na dvoch základných tézach na uznaní existencie dobra a na uznaní existencie zla. Človek je časťou prírody a jeho cieľom je život podľa prírody, v zhode s prírodou a s potrebami prírody. Takýto život je príjemný a je zdrojom radosti a pôžitkov. Ale život proti prírode je zdrojom bolesti, mrzutosti a trápení; porov. S. ŠOKA, *Úvod do dejín filozofie. Starovek*, Bratislava 1988, str. 114 - 115.

⁴⁰ Porov. LUCRETIUS, *De rerum natura*, V, 958 – 961.

⁴¹ „Nam genus humanum, defessum vi colere aeon, / ex inimicitiiis languebat, quo magis ipsum / sponte sua cecidit sub leges artaque iura [...] nec facilest placidam ac pacatam gegere vitam / qui violat factis communia foedera pacis“, LUCRETIUS, *De rerum natura*, V, 1145 – 1147, 1154 – 1155.

⁴² „Atque ipsa utilitas, iusti prope, iusti prope mater et aequi [...]. Nec natura potes iusto secernere iniquum“, HORATIUS, *Satirae*, I, 3, 98 a 113.

⁴³ „[...] mutum et turpe pecus“, HORATIUS, *Satirae*, I, 3, 100.

prítomnosť Boha v našom svedomí a učil, že človek má nesmrteľnú dušu. Podľa neho všetci ľudia spolu s otrokmi sú si rovní, a to preto, lebo všetci rovnako majú dušu. Seneca mravne dobrý život vidí vo vernosti, v láske k blížnemu, ktorá sa navonok prejavuje odpúšťaním, súcitom, znášateľnosťou, dobrými skutkami, ale aj v prítomnosti voči sebe samému.

Seneca chápe prirodzený zákon ako nevyhnutný zákon prírody, ktorý usmerňuje všetky veci. V človeku existuje prirodzený zákon ako norma, ktorá má základ v pravde, a teda je vrodená všetkým ľuďom, ktorí sú ako údy jedného tela, a teda bratia: „príroda nás vytvára ako bratov (*cognatos*) plodiac nás s tými istými prvkami a určujúc nás na rovnaké ciele. Ona vkladá do nás cit vzájomnej lásky, pomocou ktorej nás robí spoločenskými (*sociabiles*). Ona dala do života zákon rovnosti a spravodlivosti a podľa ideálnych zásad jej zákona je úbohejšia vec zraniť ako byť zranený. Ona nariaďuje, aby naše ruky boli vždy pohotové na žehnanie“.⁴⁴ Všetci ľudia sú si rovní, lebo majú rozumovú prirodzenosť, ale aj preto, lebo ju poslúchajú. Otroci sú taktiež ľudia.⁴⁵ Seneca rovnosť ľudí zdôvodňuje tým, že všetci ľudia majú nesmrteľnú dušu, ktorá je najvznešenejšou časťou človeka, a aj tým, že Boh sám je hosťom v ľudskom tele. A básnickým spôsobom rovnosť ľudí vyjadruje takto: „čo je vskutku rímsky jazdec, slobodný alebo otrok? Sú to mená diktované ambíciou a nespravodlivosťou. Do neba sa dá vystúpiť z každého biedneho zemskeho kúta“.⁴⁶

Seneca na rozdiel od epikurejcov, ktorí tvrdili, že z prírody nič nie je spravodlivé, je presvedčený, že ľudia majú žiť podľa prírody, lebo je to pre nich najvyššie dobro. Je to príroda, ktorá učí ľudí správnejmu spôsobu života. Príroda je meradlom dobra. Všetko, čo je dobré, je podľa prírody, aj napriek tomu, že v prírode môžu existovať veľmi bezvýznamné veci, aby si mohli zaslúžiť pomenovanie, že sú dobré. Príroda je v sebe večná a nemeniteľná, je skala podobná dobru, pravde, spravodlivosti, nemeniteľnosti, podstaty.⁴⁷ A preto „čo je menlivé, nemôže byť skutočne prirodzené“.⁴⁸ Preto na inom mieste Seneca tvrdí, že to, čo je v protiklade s prírodou, nemôže byť dobré. Ale proti prírode sa môžu postaviť okolnosti, z ktorých môže vzkĺčiť dobro. Takouto okolnosťou môže byť napríklad trápenie majúce pôvod v nemoci, alebo rôzne zranenia. Zachovať si však pokojného a nezlomného ducha v týchto okolnostiach, je podľa Senecu už podľa prírody. Materiá dobrá môže byť niekedy proti prírode, ale nikdy nie proti dobru, pretože neexistuje dobro bez pravdy a pravda vždy sleduje prírodu. Na základe toho Seneca pôsobivo krásne hovorí, že pravda je schopnosť zjednotenia sa s prírodou. Najvyšším dobrom pre človeka je správať sa v súlade s vôľou prírody.⁴⁹

Seneca vo svojom uvažovaní kladie dôraz na ľudskú solidaritu, keď svojskou terminológiou prirovnáva človeka k sociálnemu živočíchovi, ktorý je zrodený pre spoločné dobro. Od človeka sa v skutočnosti očakáva len to, aby pomáhal ľuďom; ak je možné tak mnohým; ak nie, tak nie mnohým; ak nie, tak tým, ktorí ho obklopujú; ak nie, tak sám sebe. Každý človek, ktorý má zdravý intelekt, dáva prednosť spoločnému dobru pred súkromným. Preto v každej záležitosti sa má vždy zamerať na spoločné dobro. Toto vychádza z vnútorného impulzu človeka – z našej spoločnej prirodzenosti, ktorá nás pobáda k pomoci iným ľuďom.⁵⁰

⁴⁴ SENECA, *Epistulae*, XV 3, 95.

⁴⁵ SENECA, *Epistulae*, V, 6, 95.

⁴⁶ SENECA, *Epistula*, IV, 2, 67.

⁴⁷ Porov. SENECA, *Epistulae*, XX, 1, 118.

⁴⁸ SENECA, *De consolatione ad Marciam*, VII, 3.

⁴⁹ „Quid ergo? Aliquid contra naturam bonum est? Minime: sed it aliquando contra naturam est, in quo bonum aliud existit. Vulnerari enim et subiecto igne tabescere et adversa valetudine affligi contra naturam est, sed inter ista servare animum infatigabilem secundum naturam est. Et tu quod volo exprimam breviter, materia boni aliquando contra naturam est, bonum numquam, quoniam bonum sine ratione nullum est, sequitur autem ratio naturam. Quid est ergo ratio? Naturae imitatio. Quod est summum hominis bonum? Ex naturae voluntate se gerere... Bonorum unum propositum est consentire naturae“; SENECA, *Epistula*, VII, 4, 66.

⁵⁰ Porov. SENECA, *De Clementia*, I, 3, 2; SENECA, *De Otio*, III, 5; SENECA, *De Beneficiis*, VII, 16, 2.

1.5 Epiktetos (asi 50 – 130 n. l.)

Podobne ako Seneca aj Epiktetos z Frýgie patril do tzv. novšej stoickej školy. Napriek tomu, že bol otrokom, bol nadaným filozofom a vzdelancom. Je toho názoru, že tá istá božská iskra oživuje svet a každé ľudské bytie. Všetci ľudia sú si rovní, a to jednoducho preto, že sú ľuďmi, že majú účasť na božej podstate, že všetci sú schopní byť čnostní, robiť dobro spolu s inými a mať radi druhých. Ale k prirodzenosti človeka nepatrí hrýzť, zraňovať, väzniť, stínať hlavy.⁵¹ Epiktetos radí, aby si človek v každej okolnosti zachoval vyrovnanosť ducha. A to dokáže len vtedy, ak ostane v súlade s prirodzenosťou, teda v zhode s podstatou vecí a rozumu.⁵²

1.6 Antonius Marcus Aurelius (121 – 180 n. l.)

Taktiež patril k čelným predstaviteľom novšej stoickej školy. Bol rímskym cisárom, filozofom a zaťatým nepriateľom kresťanstva, v ktorom videl potenciálneho nepriateľa svojej ríše. Je známy aj tým, že svoje dielo *Ta eis heauton* (Myšlienky k sebe samému) napísal na území dnešného Slovenska na brehoch rieky Hron, v ktorej vyzdvihol rozum človeka, poukázal na umiernenosť a pominuteľnosť všetkých hodnôt.

V tomto svojom diele tvrdí, že všetko pochádza od Boha, teda z univerzálnej prirodzenosti. Na základe tohto spoločného pôvodu všetky bytia, zvlášť tie, ktoré sú vyššie a sú obdarené rozumom, ako človek, sú povinné sa mať radi a vzájomne si pomáhať, ako prirodzení bratia a osudoví druhovia, teda ako družné bytia. Je to preto, lebo jeden životný princíp bol rozdelený medzi všetkých žijúcich a jeden racionálny princíp bol ďalej rozdeľovaný medzi všetky rozumové bytia. Na základe tohto racionálneho princípu všetci ľudia sú spojení zväzkami príbuzenstva, teda sú ako bratia, ktorí sú povinní mať radi všetkých ostatných ľudí a byť takto užitoční pre celé ľudstvo. „Všetci sme údmi, nie jednoduchými časťami, systému rozumových bytí a sme zrodení na to, aby sme spolupracovali jeden s druhým“.⁵³ Ak sa niekto z ľudí dopustil nespravodlivosti, tak je bezbožníkom, a tým sa dopustil jasnej svätokrádeže, pretože chcenie božstva je, aby rozumové bytia si vzájomne pomáhali a nikdy si nerobili zlé.⁵⁴ Vesmírna myseľ (Boh) miluje spoločenstvo.⁵⁵

Marcus Aurelius vo svojich úvahách prirovnáva každého jednotlivého človeka k údu toho istého tela. A preto každý človek má povinnosť spolupracovať s ostatnými na spoločnom dobre v láske a spravodlivosti, ináč robí zle. Ak sa človek odlúči od iných ľudí, oddiali sa aj od celého spoločenstva svojich blížnych a podobá sa zbehnutému sluhovi, ktorý porušil zákon prírody. Univerzálna prirodzenosť (teda Boh) vytvorila rozumové bytia preto, aby si vzájomne pomáhali, a ten, „kto poruší takýto príkaz, je nespravodlivý a ako taký je ničomný“.⁵⁶

Marcus Aurelius si uvedomuje skutočnosť, že všetci ľudia majú spoločný pôvod, že medzi nimi existuje akési univerzálne bratstvo a solidarita a že inteligencia je spoločná všetkým ľuďom. Ak teda inteligencia je spoločná všetkým ľuďom, tak aj pravda, na základe ktorej sú ľudia rozumní, je im spoločná. Teda aj pravda, ktorá nariaďuje, čo sa má a čo sa nemá robiť, je tiež spoločná všetkým ľuďom. Obrazne povedané, svet je ako jedno mesto a do jeho obyvateľov prišla inteligencia, pravda a zákon.⁵⁷ Všetci ľudia ako obyvatelia jedného mesta majú jeden prirodzený zákon. Aj preto Aurelius zvolal: „ó príroda,... k tebe všetko prichádza, v tebe všetko je a k tebe sa všetko vráti“.⁵⁸

⁵¹ Porov. EPITTETO, *Le Diatribe e i Frammenti*, IV, 1, 22 (do taliančiny preložil R. Laurentini) Bari, 1960.

⁵² Porov. R. PIZZORNI, *Il diritto naturale dalle origini a S. Tommaso d'Aquino*, Roma 1985, str. 104 - 105

⁵³ Porov. MARCO AURELIO, *Ricordi o A se stesso*, VII, 13; II, 1; IV, 3; VIII, 56

⁵⁴ Porov. MARCO AURELIO, *Ricordi o A se stesso*, IX, 1.

⁵⁵ MARCO AURELIO, *Ricordi o A se stesso*, V, 30.

⁵⁶ MARCO AURELIO, *Ricordi o A se stesso*, X, 1.

⁵⁷ MARCO AURELIO, *Ricordi o A se stesso*, V, 4.

⁵⁸ MARCO AURELIO, *Ricordi o A se stesso*, IV, 23.

2. Rímski právnici

Je nepochybné, že rímski právnici pri poukazovaní na prirodzené právo vychádzali z gréckej a rímskej filozofie. Množstvo vyjadrení týkajúcich sa prirodzeného práva sa nachádza v prameňoch rímskeho civilného práva z obdobia cisárstva až do justiniánskej kodifikácie. Rímski právnici často stotožňovali prirodzené právo s *ius gentium* (právom národov) a s *bonum et aequum* (dobrým a spravodlivým). V porovnaní s *bonum et aequum*, ktorého sa právnici dovoľovali v záujme zdôvodnenia tradičnej sociálnej rovnováhy, prirodzené právo sa predstavovalo ako prostriedok vyššej spravodlivosti. Prirodzené právo sa neraz aj zneužívalo ako kultúrna zásterka, prostredníctvom ktorej sa mnohé deklarovalo, ale bohužiaľ sa skoro vôbec „nepretavilo“ do konkrétnej podoby. A tak bolo viac nadpozitívnym, nadskutočným než pozitívnym skutočným právom.⁵⁹

2.1 Gaius (2. storočie)

Dátum narodenia a smrti tohto právnika sú pre nás neznáme. Isto vieme to, že žil v druhom storočí za vlády Antónia Pia a Marka Aurélia. Nezastával verejné funkcie ale venoval sa učiteľskej a vedeckej činnosti. Gaius rozlišoval dva druhy práva: *ius civile* (občianske právo) a *ius gentium* (právo národov alebo cudzinecké právo).

I.) *Ius civile* upravovalo vzťahy medzi rímskymi občanmi navzájom a medzi občanmi a štátom. Bolo obsiahnuté hlavne v zákonoch. Občianske právo sa identifikuje s pozitívnym právom.

II.) *Ius gentium* sa chápalo ako právo, ktoré prirodzený rozum alebo dôvod (*ratio naturalis*) stanovil ľuďom, aby bolo jednotne zachovávané všetkými národmi. Volá sa tak preto, lebo ho používajú všetky národy. Toto právo národov sa identifikuje s prirodzeným právom a je staré ako človek,⁶⁰ a preto nezávisí od pozitívneho práva a ani ním nemôže byť skazené alebo zmenené: „civilis ratio naturalia [iura] corrumpere non potest“ (*Dig.* IV, V, 8); „nec enim naturalis ratio auctoritate Senatus commutari potuit“ (*Dig.* VII, V, 2). Je to preto, lebo „*ratio naturalis*“ vyjadruje prirodzený stav vecí.

2.2 Iulius Paulus (3. storočie)

Paulus bol taktiež neznámeho pôvodu. Vedecky bol mimoriadne plodný, čo vidieť aj z faktu, že šestina fragmentov v justinánskych Digestách pochádza z Paulových spisov. Aj Paulus rozdelil právo na dve skupiny: I.) *ius naturale* a II.) *ius civile*. Prirodzené právo je také, ktoré je vždy dobré a spravodlivé, a teda sleduje kritériá spravodlivosti. Občianske právo je právo vlastné každému mestu (štátu), a teda v hociktorom meste sleduje kritériá užitočnosti vzhľadom na celok alebo väčšinu.⁶¹

Ak by pozitívne právo odporovalo prirodzenému, tak pozitívne právo musí ustúpiť, pretože prirodzené právo prostredníctvom *aequitas* (spravodlivosti) musí naplniť medzery alebo nedostatky pozitívneho práva.⁶²

2.3 Domitius Ulpianus (+228)

Jeho právnická činnosť bola veľmi bohatá. V práve vynikal širokým rozhľadom a jasnosťou i zrozumiteľnosťou spôsobom podania. V justiniánskych Digestách sa nachádza vyše 2500 fragmentov z jeho tvorby.

⁵⁹ Porov. REBRO, P. BLAHO *Rímske právo*, Bratislava – Trnava 2003, str. 65 - 66.

⁶⁰ Gaius, *Dig.*, I, I, 9: Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur. Nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis est vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis. Quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur.

⁶¹ Paulus, *Dig.*, I, 1, 11: „Ius pluribus modis dicitur: uno modo, cum id semper aequum ac bonum est ius dicitur, ut est ius naturale. Altero modo, quod omnibus aut pluribus in quaque civitate utile est, ut est ius civile“.

⁶² *Dig.*, XXXIX, II, 2, 5: „haec aequitas suggerit, etsi iure deficiamus“.

Aj keď rímska otrokárska realita protirečila ideálom prirodzeného práva, Ulpian predstavil klasickú definíciu spravodlivosti, ktorú chápal ako: „konštantnú a trvalú vôľu dať každému čo je jeho“. Ulpian prirodzené právo vyjadril aj prostredníctvom troch známych právnych pravidiel: a) *honeste vivere* (čestne žiť), b) *alterum non laedere* (inému neublížiť), c) *suum cuique tribuere* (dať každému, čo je jeho).⁶³ V súvislosti s prirodzeným právom je užitočné na jeho adresu poznamenať aj to, že Ulpian jurisprudenciu definoval ako znalosť vecí božských a ľudských a tiež aj ako vedu o spravodlivom a nespravodlivom.⁶⁴ Podľa neho právnici môžu byť aj právom nazývaní kňazmi spravodlivosti a objaviteľmi pravej spravodlivosti.

Na rozdiel od Gaia a Paula, ktorí právo delili na dve hlavné skupiny, Ulpian rozdelil právo do troch častí, a to na *ius*: a) *naturale*, b) *gentium*, c) *civile*. Je potrebné však poznamenať, že podľa svedectva spisovateľa *Aulus Gellius* (125 – 180 n. l.) takéto trojité členenie práva bolo známe už v časoch *Catóna* (234 – 149 p. n. l.).⁶⁵

I.) Prirodzené právo chápal Ulpian ako právo, ktoré príroda naučila všetky tvory (*ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit*). Z tejto definície vyplýva, že Ulpian kategóriu prirodzeného práva rozšíril na všetkých živočíchov, teda nielen na ľudí, ale aj na zvieratá žijúce na zemi, vo vzduchu a vo vode. Na tomto práve je založený aj zväzok muža a ženy, teda manželstvo, ale aj plodenie a výchova detí.⁶⁶

Túto ulpiánsku definíciu prirodzeného práva považovali mnohí právnici a filozofi za nešťastnú (Frederic Pollock 1845 – 1937) alebo za cudziu právnickej tradícii (Herbert Felix Jolowicz 1890 – 1954) alebo za takú, ktorá je v protiklade ku stoickej koncepcii práva prírody (Fritz Schulz 1879 – 1957).⁶⁷ Taktiež Antonio Rosmini sa na tému tejto definície vyjadril, že ona je defektná a na zanechanie. Legisti k tejto definícii pripojili slová: „*iuxta genus suum*“ (podľa svojho druhu) – čo túto definíciu vysvetľuje a objasňuje.⁶⁸

Na inom mieste však Ulpian tvrdí, že živočích nemôže spôsobiť bezprávie, pretože nemá rozum.⁶⁹ Termín právo (*ius*) Ulpian vo svojej definícii použil v širokom zmysle slova bez toho, aby výslovne rozlišoval medzi právom a inými typmi zákona.

II.) Právo národov je také, ktoré sa vzťahuje na ľudí viacerých národov. Od prirodzeného sa odlišuje tým, že prirodzené právo je spoločné všetkým žijúcim bytostiam, ale právo národov je spoločné len ľuďom. A tak väzenie a otroctvo sú dôsledkom vojen a práva národov, ale nie prirodzeného práva.

III.) Občianske právo je zasa právo vlastné každému národu, každému mestu a je právom, ktoré sa vzdialilo od prirodzeného práva a práva národov a ani vo všetkom ich nenasleduje. A preto ak pridáme, alebo ak odoberieme niečo zo spoločného práva (*iuri communi*), vyjde nám z toho občianske právo (*Dig.*, I, I, 6).

Na rozdiel od predchádzajúcich rímskych právnikov Ulpian zreteľne odlíšil prirodzené právo od ostatných ľudských práv. Gaius zasa stotožnil prirodzené právo s právom národov a Ulpian poňal prirodzené právo ako niečo, čo sa podobá všeobecnému inštinktu živočíchov.

⁶³ *Dig.*, I, I, 10: „Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi. Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere“.

⁶⁴ *Dig.*, I, I, 10: „Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia“.

⁶⁵ AULO GELLIO, *Noctes Atticae*, VII, 3: „Ea non incallide conquistavit [Cato], quae non iure naturae aut iure gentium fieri prohibentur, sed iure legum, rei alicuius medendae aut temporis causa iussarum; sicut est de numero pecoris et de modo agri praefinito aut eiusmodi aliquo. In quibus rebus, quod prohibitum est, fieri per leges quidem non licet; velle tamen id facere si liceat, inhonestum non est“.

⁶⁶ *Dig.*, I, I, 1.

⁶⁷ Porov. R. PIZZORNI *Il diritto naturale dalle origini a S. Tommaso d'Aquino*, Roma 1985, str. 111.

⁶⁸ Porov. A. ROSMINI *Filosofia della politica*, a cura di M. D'Addio, Città Nuova, Roma 1997, I. kniha, str. 146.

⁶⁹ *Dig.*, IX I, 1, 3: „[...] nec enim potest animal iniuria fecisse, quod sensu caret“.

Ale Paulus a Gaius vidia základ prirodzeného práva hlavne v troch princípoch: v racionalite, v uznaní zo strany celého ľudstva a vo vnútornej užitočnosti a dobre.

2.4 Hermogenianus (4. storočie)

Poklasický právnik, ktorý tak ako Ulpian sa priklonil k trojitému deleniu práva.

I.) Prirodzené právo je Hermogenianom chápané ako právo prvotnej doby, v ktorej človek nepoznal vojnu a súkromné vlastníctvo.

II.) Právo národov bolo vnímané ako aktuálne právo, prostredníctvom ktorého boli zavedené právne inštitúty ako napríklad súkromné vlastníctvo, otroctvo, zmluvy a pod. Všetky tieto politické a právne inštitúty sa postupne vyvinuli v súlade s komplexným rozvojom života a ľudských vzťahov a nezhodujú sa s primitívnym prirodzeným právom.

III.) Občianske právo bolo podľa tohto právnika vlastným právom každého mesta.⁷⁰

Z predchádzajúcich poňatí koncepcií prirodzeného práva sme mohli spozorovať tendenciu, že právo národov bolo často chápané aj ako prirodzené právo. Taktiež sme videli aj druhú tendenciu, ktorá prirodzené právo nestotožnila s právom národov. Rozlišovanie medzi prirodzeným právom a právom národov bolo v rímskom svete preto, aby sa mohla ospravedlniť existencia otroctva. Ved' predsa na základe prirodzenosti sa všetci ľudia narodili ako slobodní a teda otroctvo musí byť v protiklade s prirodzeným právom. V prípade vojenských konfliktov a na základe spoločného práva (teda práva národov) boli porazení, ktorým bol namiesto zabíjania darovaný život, zredukovaní do stavu neslobody.⁷¹

Pojmy prirodzenosť človeka a prirodzenosť vecí sa vyskytujú vo filozofii, ale aj v práve. Rímski právnici dali slovu „prirodzenosť“ právnu úpravu, a tak vznikli v práve inštitúty ako napríklad: prirodzená držba, prirodzené záväzky, prirodzená kognácia a pod. Pre rímskych právnikov nebolo prirodzené právo kompletným systémom právnych noriem, ale často bolo prostriedkom výkladu. A spolu s právom národov, s ktorým sa istý čas aj stotožňovalo, malo rozhodujúci význam v procese prispôsobenia pozitívneho práva meniacim sa podmienkam a taktiež bolo dôležité pri vytváraní právneho systému „medzinárodnej“ civilizácie alebo lepšie povedané nadnárodnej civilizácie. Koncepcia rímskeho prirodzeného práva neobsahuje požiadavky týkajúce sa základných práv človeka, tak ako je to zakotvené v moderných ústavách. Rímsko-právna koncepcia prirodzeného práva sa bohužiaľ prakticky zredukovala len do úvah okolo existujúceho práva. Preto pre rímskych právnikov bolo právo prírody pozitívnou realitou a nie realitou vo filozofickom a univerzálnom zmysle a v takomto pohľade sa aj otroctvo javilo ako legitímne a ospravedlniteľné.

Preto filozofická koncepcia prirodzeného práva Aristotela, Ciceróna a Senecu je odlišná od tej rímsko-právnej, t. j. prirodzené právo nie je abstrakcia, ale realita spravodlivosti a dobra, teda to, čo má formovať obsah všetkých pozitívnych právnych noriem.

2.5 Justinián (482 – 565)

Gaiova a Ulpianova doktrína o prirodzenom práve prešli celé do justiniánskych inštitúcií (529) a tak trojité delenie práva (*tripartitum*) nadobudlo ešte väčší význam.⁷²

I.) Prirodzené právo – je to, čo príroda naučila všetky tvory (Ulpianova definícia).

II.) Občianske právo – je vlastné právo každého štátu, ako to vyjadril Gaius.

⁷⁰ *Dig.*, I, I, 5: „ex hoc iure gentium introducta bella, discretas gentes, regna condita, dominia distincta, agris termini positi, aedificia collocata, commercium emptiones, venditiones, locationes conductiones, obligationes institutae: exceptis quibusdam quae a iure civile, introductae sunt“.

⁷¹ Porov. Ulp. *Dig.*, I, I, 4; Gaius *Dig.*, XLI, I, 5, 7; *Inst.* I, II, 2.

⁷² *Inst.* I, I, 4: „dicendum est igitur de iure privato, quod tripartitum est: collectum est enim ex naturalibus praeceptis, aut gentium, aut civilibus“.

III.) Právo národov – je také, ktoré rovnako zachovávajú všetky národy; je také, ktoré prirodzený dôvod (*naturalis ratio*) ustanovil pre všetkých ľudí (Gaiova náuka).

V justiniánskych Inštitúciách príroda nie je definovaná gréckou filozofiou, ale božím poriadkom. A tak prirodzené právo sa výslovne chápe ako večný, absolútny poriadok, ktorý božia prozreteľnosť udelila všetkým ľuďom. Justiniánske Inštitúcie predstavujú prirodzené právo tak, že:

- majú tendenciu stotožňovať ho s právom národov,
- má boží pôvod a základ,
- je univerzálne, večné, ako je univerzálna a večná božia spravodlivosť,
- má etický obsah, ktorý je zhodný s kresťanskou etikou,
- má racionálny charakter, lebo je Bohom vnuknuté, ktorý je *summa ratio*.

U Justiniána sa teda stretávame s prirodzeným právom v podobe teologickej a kresťanskej. Ono nie je vnuknuté prírodou alebo realitou vecí alebo ľudským rozumom, ale samým Bohom, božou prozreteľnosťou, ktorá sa prejavuje cez prostredníka, cez ľudského zákonodarcu, ktorý je povolaný rozvíjať ho a prispôbovať ho.⁷³

Literatúra

- Corpus Juris Civilis. Digesta*, preložil P. Blaho a J. Vaňková, EUROKODEX 2009
ARNALDI F. *Cicerone*, Bari 1948
BAGIN A. *Cirkevné dejiny. Starovek*, Bratislava 1983
BARTOŠEK M. *Encyklopedie římského práva*, Praha 1981, Panorama
BĚLOVSKÝ P. *Přirozené právo v díle M. Tullia Cicerona*, In *Právněhistorické studie*, 40 (2009)
BONFANTE P. *Institute římského práva*, Brno 1932, 9. vyd.
PIZZORNI R. *Il diritto naturale dalle origini a S. Tommaso d'Aquino*, Roma 1985
REALE G., ANTISERI D. *Il pensiero occidentale dalle origini ad oggi*, I. vol., Brescia 1983, ISBN 88-350-7271-9
REBRO K., BLAHO P. *Římske právo*, Bratislava 1991
ROSMINI A. *Filosofia della politica*, a cura di M. D'Addio, Città Nuova, I. kniha, Roma 1997
ŠOKA S. *Úvod do dejín filozofie. Starovek*, Bratislava 1988
STRAUSS L. *Natural Right and History*, The University of Chicago Press, Chicago - London 1953; trad.it. di N. Pierri, *Diritto Naturale e Storia*, Neri Pozza, Venezia 1957.

Keywords: natural law, Roman law, Roman lawyers, Roman philosophy

Summary

The study in two main parts deals with the development of the concept of natural law in ancient Rome. The category of natural law was borrowed from the Greek philosophy and further developed by Roman philosophers. Roman lawyers specified these philosophical speculations about natural law and adapted it to social needs of the ancient society.

JCDr. PaedDr. Róbert Brtko, CSc.
Univerzita Komenského v Bratislave
Právnická fakulta

⁷³ Porov. *Inst.*, II, I, 11.

Katedra právnych dejín
e.-mail: robert.brško@flaw.uniba.sk

Recenzenti: doc. JUDr. Antonín Nesvadba, PhD., doc. JUDr. Vladimír Zoubek, CSc.